

Nový svět v české literatuře 16. století

Oldřich Kašpar

Ve svém příspěvku zaměřuji podrobnější pozornost na problematiku Nového světa jako exotické kuriozity v české literatuře 16. století.¹ Základními prameny ke sledování tohoto tématu jsou tři stěžejní díla publikovaná v českém jazyce v průběhu zmíněného období. Na prvním místě to je *Spis o Nových zemích a o Novém světě* Mikuláše Bakaláře Štětiny, který vyšel v Plzni kolem roku 1506², na místě druhém *Kosmografie Česká* Zikmunda z Púchova z roku 1554³ a konečně na místě třetím *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove*, český překlad známého spisu, burgundského rodáka, později kalvínského duchovního Jeana de Léryho o jeho pobytu mezi brazilskými Indiány ve druhé polovině 16. století.⁴

- 1 Záměrně se zabývám pouze českými prameny, neboť ty zasahovaly nejširší vrstvu obyvatelstva, jíž namnoze nebyly dostupné ve šlechtických knihovnách a bibliotékách církevních institucí běžně se vyskytující prameny zahraniční provenience a to často ve svých prvních, nebo velmi raných vydáních (viz KAŠPAR, O. *Soupis španělských tisků bývalé zámecké knihovny v Roudnici nad Labem nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR v Praze*, Praha 1983); *ibid.* *Soupis španělských a portugalských tisků bývalé pražské lobkovické knihovny nyní deponované ve fondech SK ČSR v Praze*, Praha 1984; *ibid.* *Soupis pramenů k dějinám zámořských objevů a dobývání Nového světa ve fondech Národní knihovny v Praze*, Praha 1992; *ibid.* *České překlady španělské literatury v 16.–18. století*, Praha 1987 ad.
- 2 HORÁK, B. *Dějiny zeměpisu: Doba velkých objevů (15.–16. století)*, Praha 1958, s. 118–119; KOHŮT, L. (ed.) *Bakalář Štětina: Studie a materiály o životě a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*, Bratislava 1966; HRUBEŠ, J. Nicolás Bakalář, impresor del Pilsen y primer informador sobre el Nuevo Mundo, *Ibero-Americana Pragensia*, 4, 1970, p. 209–215; *ibid.* Nicolás Bakalář: el primer portanuevas checo sobre los viajes de descubrimiento (Al margen del Tratado de las nuevas tierras), *Ibero-Americana Pragensia*, 9, 1975, p. 167–179.
- 3 Z PÚCHOVA, Z. *Kosmografie Česká*, Praha 1554; DVORSKÝ, F. Dodatky a opravy k biografím starších spisovatelů českých a starší české bibliografii, *Časopis Českého Muzea*, 58, 1884, s. 304–306; ČERNÝ, F. *Kosmografie česká, Listy filologické*, XX, 1893, s. 446 an; KAŠPAR, O. La Cosmografía Checa en el contexto de los trabajos cosmográficos europeos del siglo XVI, *Ibero-Americana Pragensia* 11, 1978, p. 179–184 ad.
- 4 DE LÉRY, J. *Histoire d'un voyage fait en la terre Bresil, autrement dit Amerique*, La Rochelle 1578.

Spis o nových zemích a o Novém světě, o němžto jsme prve žádné známosti neměli ani co kdy slychali, představuje první informaci o Americe v domácím jazyce. Základem českého zpracování je dopis Ameriga Vespucciho o jeho třetí cestě do zámoří.⁵ M. Bakalář však také částečně vychází z Kolumbova listu o první plavbě zaslaném španělským královským úředníkům Santangelovi a Sánchezovi⁶ a P. Kneidl vyslovuje velmi logickou hypotézu o třetím možném zdroji českého zpracovatele — zprávách františkánské misie na ostrově *Hispaniole* (Santo Domingo).⁷

Pozornost prvních Evropanů přicházejících do Nového světa přitahoval nejen fyzický vzhled původních obyvatel, ale rovněž od evropského kulturního a — do jisté míry také známého asijského a afrického — modelu velmi se odlišující vzorce chování místních obyvatel. Mnohé z toho, co spatřovali, naplňovalo evropské pozorovatele a později i čtenáře jejich popisů úžasem, mnohé bylo nepochopeno, velmi často také zveličováno nebo zkreslováno. Nicméně některé informace, jež ve své době působily jako přitažlivé *kuriozity* a jejichž popis byl také tak zamýšlen se vcelku zakládaly na realitě, byť mnohdy falešně vnímané a často naprosto nepochopené. Jako např. následující pasáž týkající se jedné ze součástí sexuálního života indiánů, kterou M. Bakalář popisuje následujícími slovy: „Mají také jeden obyčej velmi mrzký a k věření nepodobný, nebo jejich ženy jsou nadobyčej smilné, aby svou chlipnost nasytily, umějí učiniti, že mužie mievají konce nadobyčej tlusté, neb mají nějaká malá zvířata a ty přisazují k údóm muským; a tak když to zvíře ukusí muže v konec, tehdy jemu nadobyčej velmi oteče a bude tlustý“⁸.

Ve své podstatě se jedná o více či méně věrohodný popis dočasné „sexuální modifikace“. Z literatury známe některé trvalé způsoby praktikované jednak mezi Dajaky na Borneu a jednak — a to je pro nás důležité — rovněž v předkolumbovské Americe. Jedná se např. o operaci, při níž je příčně perforován pohlavní úd a vložena dřevěná nebo kovová tyčinka, jejíž nepatrně přečnívající okraje jsou zjemněny kulovitými knoflíky.⁹

Vespucciho líčení v české verzi Mikuláše Bakaláře vcelku logicky zapadá do výše charakterizovaného konceptu, ačkoliv u evropského čtenáře té doby, jenž se potýkal se zásadní neznalostí nejen sexuálních praktik obyvatel Nového světa, ale i jejich běžného života, nutně muselo vzbudit minimálně zvědavost a údiv, ne-li více či méně pohoršený odpor a šok.

Nepředstíraný údiv a notnou dávku závisti vzbudilo jistě následující líčení v době, která měla ještě velmi málo znalostí o „zdravém“ způsobu života a jeho vlivu na tělesnou konstituci člověka. V čase, kdy se po dlouhých staletích do popředí opět dostává — v přímé souvislosti s rozmachem renesančního ducha — i neskrývaný obdiv „přirozené“ fyzické ženské krásy reprezentované jednak „znovuobjeveným“ antic-

5 KNEIDL, P. *Ameriga Vespucciho Mundus novus a Spis o nových zemích Mikuláše Bakaláře, Spis o nových zemích a o novém světě*, Praha 1981, s. 34–35.

6 BĚLIČ, O. — BĚLIČOVÁ, J. — DAMBORSKÝ, J. (eds.) *Cesty Kryštofa Kolumba: Deníky, listy, dokumenty*, Praha 1958.

7 KNEIDL, P. *Ameriga Vespucciho Mundus novus a Spis o nových zemích Mikuláše Bakaláře, Spis o nových zemích a o novém světě*, Praha 1981, s. 40.

8 *Ibid.* s. 8.

9 VRHEL, F. *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*, Brno 2002, s. 25.

kým ideálem koncentrovaného ženského pôvabu v podobe bohyně Venuše, jednak oduševněnými malbami spanilých madon, vykouzlených renesančními umělci.¹⁰ „Ženy jejich, jakož jsme napřed pověděli, vždycky nahé chodíe a jsou velmi smilné, ale však těla sú ušlechtilého a čistého. A nejsou tak mrské, jakož by se niekto domnieval, neb poněvadž sú masnaté, z větší strany přikrývají hanbu svú. Byla nám to divná věc, že sme žádné neviděli, která by měla cecky slabé anebo břicho zvraskalé, ačkolvík i mnohé děti některé mievaly, než každá měla i břicho i cecky jako panna.“¹¹ Jak uvádějí někteří autoři „dlouhá visící ňadra si považují v Africe ...“¹², ale v Evropě jak známo, nikdy jako obecný ideál krásy vnímána nebyla.¹³

Oblíbenou *kuriozitu* v námi sledovaném století i v obdobích následujících představovala otázka *kanibalismu*. Ten byl vždy vděčným tématem, čím více se popis kanibalických praktik vyznačoval drastičností a zveličováním, tím také vzbuzoval větší pozornost. Jak je tomu v případě následující Bakalářovy ukázky. „Mnohé boje mezi sebou činíe. Starší navodie mladších k boji a ukrutně se sami mezi sebou mordují. A vězně, kteréž z boje přivedú, chovají a bijíce jedie. A mezi jiným masem tělo člověčí jest jim obecné. A aby, což pravím, jistější byl: viděl sem, že jeden snědl syny své i ženu. Viděl sem také člověka a mluvil sem s ním skrze znamenie, kterýžto viece než tři sta lidí bieše snědl. Item byl sem v jednom městečku 27 dní. Neb mají městečka a vsi dvěma řadami ustavené. A tu jsem viděl v domích těla člověčí slaná visíce, jako u nás slaniny věšejí. A pravím viece, že se oni divie, proč my nepřátely naše nejíeme.“¹⁴

Obřadní kanibalismus známý nejen u předkolumbovských kultur Nového světa, zde byl deformován až do absurdně karikující míry právě díky nepochopení onoho základního — to jest účelu. Požíváním částí těla svého předka či udatného nepřítelie si dotyčný zajišťuje, aby žádané vlastnosti uvedeného subjektu přešly na něho samotného. Tuto pro něho dávno zasutou skutečnost Evropan limitovaný odlišným stupněm kulturního vývoje a náboženství v 16. století logicky nikdy nemohl pochopit. Naprosto příznačným dokladem toho je známá esej M. de Montaigne *O lidojedech*.¹⁵

Zcela jiný charakter popisu „exotických kuriozit“ najdeme v *Kosmografii české*, konkrétně v kapitole *O nových ostrovích, kterak, skrze koho a kdy nalezeny jsou*, jež přináší první soubornou informaci o zámořských objevech a conquistě Karibské oblasti a Mexika v českém jazyce. Za jednu z jejích nejzajímavějších částí je možno považovat

10 FOUILLOUX D. et al. *Slovník biblické kultury*, Praha 1990; HUYGHE, R. et al. *Umění renesance a baroku*, Praha 1970.

11 KNEIDL, P. *Ameriga Vespucciho Mundus novus a Spis o nových zemích Mikuláše Bakaláře, Spis o nových zemích a o novém světě*, Praha 1981, s. 10.

12 VRHEL, F. *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*, Brno 2002, s. 41; LIPS, J. *Pri prameňoch civilizácie*, Bratislava 1961, s. 33 ad.

13 VLACH, J. *Žena ve zvyčích a mravech národů*, Praha 1927; ERLICH, M. *La femme blessée: Essai sur les mutilations sexuelles féminines*, Paris 1986.

14 KNEIDL, P. *Ameriga Vespucciho Mundus novus a Spis o nových zemích Mikuláše Bakaláře, Spis o nových zemích a o novém světě*, Praha 1981 s. 9.

15 (DE MONTAIGNE, M.) *Essais de Michel Seigneur de Montaigne: Cinquiesme edition augmentée d'un troisieme livre et de six cents additions aux des premiers*, Paris 1588; DE MONTAIGNE, M. *Essais, Texte établi et présenté par Jean Plattard*, Paris 1946–1947.

výtahy ze druhého a třetího dopisu španělského conquistadora H. Cortése v nichž popisuje tažení na aztéckou metropoli Tenochtilán a podává podrobný obraz města i života jeho obyvatel.¹⁶

Jestliže se A. Vespucci zabývá ve svém díle etniky, jež bychom podle poněkud poetické denominace J. Čapka, zařadili mezi „přírodní národy“¹⁷, pak H. Cortés popisuje jednu z „vrcholných“ civilizací předkolumbovské Ameriky¹⁸ — impérium nahuaských Aztéků. Velmi impresivně musel na českého čtenáře působit tehdejší doby plastický popis různých způsobů aztéckých rituálních obětí, pochopitelně patričně přibarvený. „Chrám krásné a nákladně stavěné mají a drahými koltrami¹⁹ obvěšené. Také mají ten ohyzdný obyčej, že děti²⁰ své obětují, také i své služebníky obětují časem, když ourody domuov svezou, v drahé roucho je oblekouce a jim se modlíce, aby na onom světě boha za ně prosili. Obyčej mají též, krev svou vlastní bohuom obětovati, kterouž rozličným spůsobem sobě z jazyku, srdce, rukou a z prsí vytočují. A tu krev vzhuoru k nebi házejí a stěny v chrámech jí skropují, nadávajíce se, takovou věcí, že bohy své spokojují.“²¹

Ačkoliv tento i následující popisy jsou vcelku reálné. H. Cortés se totiž jako snad jediný ze španělských dobyvatelů vyznačoval neuvěřitelnou vnímavostí k místním realitám, musely přesto na čtenáře ve středu Evropy 16. století působit jako velmi exotické a kuriózní. Sám H. Cortés si byl této skutečnosti, jak ostatně dokládají některé jeho výroky, zcela jasně vědom. „Neboť chtěl-li bych, nejmocnější Pane, vaší královské Jasnosti vypovědět vše o velkolepých a podivuhodných a skvělých věcech tohoto velkého města (tj. aztéckého Tenochtitlánu) a o panství a službách onoho Moctezumy, jeho vládce, o rituálech a zvycích zdejšího lidu i o způsobu vlády zde ve městě stejně jako v ostatních městech patřících tomuto vládcí, bylo by zapotřebí mnoho času a početných a velice zkušených vypravěčů: nemohu vypovědět jedinou ze stovky věcí, jež by stály za vyprávění. Pokud však bude v mých silách, budu Vám vyprávět o některých z věcí, jež jsem viděl, a i když budou vyloženy neuměle, vím s jistotou, že budou tak obdivuhodné, že se budou zdát neuvěřitelné.“²²

16 (CORTÉS, H.) *Praeclara de Ferdinandi Cortesii de Nova Maris Oceani Narratio*, Norimberk 1524; *ibid. De insulis nuper inventis Ferdinandi Cortesii ad Carolum V. Rom. Imperatorem Narrationes ...* b. m. 1532; *ibid. Dopisy: Druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu*, Praha 2000.

17 ČAPEK, J. *Umění přírodních národů*, Praha 1949.

18 KAŠPAR, O. — F. Vrhel, F. *Texty nativní Iberoameriky I: Předkolumbovské literatury*, Praha 1978; *ibid. Texty nativní Iberoameriky III: Folklor Mezoameriky*, Praha 1984; *ibid. Etnografie mimoevropských oblastí: Amerika, II — Mezoamerika*, Praha 1986.

19 *Koltra* — ve středověku přenosná dekorativní textilie — závěs, záclona, koberec. Zde nejspíše zdobený závěs.

20 Tady snad jen připomínka, že obětování dětí zdaleka není jen výsadou Nového světa. Zmínky o dětských obětech najdeme, mimo jiné, už ve *Starém zákoně* (Abraham a Izák). Děti obětovali své bohyni Tanit Kartaginci (v literární podobě se toto téma objevilo v románu G. Flauberta, *Salambo*) ap.

21 (CORTÉS, H.) O některých v nově nalezených zemích, vostrovích a národech k papeži Klimentovi sedmému vejtah listu psaného, Z PÚCHOVA, Z. *Kosmografie česká*, Praha 1554, fol. CVIIIa.

22 CORTÉS, H. *Dopisy: Druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu*, Praha 2000, s. 21.

Na jiném místě dopisu adresovaném císaři Karlu V. to Cortés přímo přiznává, když mluví o některých nových, jemu naprosto neznámých věcech — „svýma očima je vidíme, nemůžeme je však rozumem pochopit.“²³ Jak prokázalo srovnání španělského originálu s českými výtahy, není mezi původní španělskou a českou verzí zásadnějších rozdílů.

Popis obětí vlastní krve, popřípadě sebetržnění, jež by se dalo srovnat s evropským „flagelanstvím“ do jisté míry vysvětluje „lehkost“ s jakou mezoameričtí indiáni přijímali novou, křesťanskou, přesněji řečeno katolickou víru. Dalším důležitým momentem byl i jejich postoj ke smrti, jenž má ve svých základních rysech opět dosti společného s pojetím evropského katolicismu, na což poměrně brzy upozorňovali první křesťanští misionáři, jako například františkánský mnich Bernardino de Sahagún²⁴ a po nich i první antropologové, typu Jamese Frazera.²⁵ „Obrazové jejich krví lidskou všickni zmažáni byli, srdce dítek největší jejich obětí bývala, kterouž sou Bohuom svým učiniti mohli. A podlé rozličných příhod, v každé své potřebě, obyčejem pohanským, proti velikému nedostatku jednu modlu měli, jako k válce, k pokoji, k obilí, ourodě, štěstí, k zdraví, pro odvrácení neb přivedení trápení a tak dále.“²⁶

Obrovský poprask muselo v českém prostředí, které si v té době na osobní hygienu — ostatně jako celá Evropa té doby — příliš nepotrpělo²⁷, způsobit vylíčení „superhygienických“ rituálů mexického vladaře Montezumy.²⁸ „Král ruce své před jídlem

23 Ibid. s. 22.

24 Bernardino de Sahagún dal podnět ke vzniku nejvýznamnějšího pramene k etnografii a historii nahuaských etnik, hlavně Aztéků. Jeho *Historia general de las cosas del reino de Nueva España* (Obecná historie věcí království Nového Španělska) byla na několik století zapomenuta, až ji lord Kingsborough zařadil do 6. svazku svých *Antigüedades mexicanas* (Mexické starožitnosti), který vyšel v Londýně v roce 1831. BAUDOT, G. *Utopie et histoire au Mexique: Les premiers chroniqueurs de la civilisation mexicaine (1520–1569)*, Toulouse 1978; LEÓN-PORTILLA, M. *Bernardino de Sahagún*, Madrid 1987; GARIBAY, A. M. *Fray Bernardino de Sahagún. Relación de los textos que no aprovecho en su obra: Su método de investigación, Aportaciones a la investigación folclórica de México*, México 1953, p. 7–32.

25 FRAZER, J. *Zlatá ratolest*, Praha 1994, s. 508.

26 (CORTÉS, H.) O tom velikomocném a vzácném městě Temixtytam slove a o obyčejích okolních té země a o jich víře zpráva Ferdynanda Kortezya Jeho Velebnosti Císařské učiněna, Z PÚCHOVA, Z. *Kosmografie česká*, Praha 1554, fol. CXIa.

27 Viz odpovídající pasáže následujících publikací: NOVOTNÝ, A. *Z Prahy doznívajícího baroka*, Praha 1947; JANÁČEK, J. *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987; PARKER, G. *Španělský král z rodu Habsburků: Nejmocnější křesťanský vládce*, Praha 1995; PÁNEK, J. *Vilém z Rožmberka*, Praha 1998; KOLDINSKÁ, M. *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha — Litomyšl 2001; LADERO QUESADA, M. A. *Španělsko katolických králů*, Praha 2003 ad.

28 V souvislosti s aztéckou tematikou v 16. století lze upozornit na zajímavý fenomén týkající se hudby a sice průnik *moctezumovských*, tedy exotických motivů do evropského hudebního života barokního a klasicistního období. Konkrétně se jedná o tři významná díla s moctezumovskou tematikou. A sice operu *Montezuma* Karla Heinricha Grauna, jež měla premiéru v Berlíně v roce 1755 a jejíž libreto napsal sám pruský král Friedrich II. Dále operu *Motezuma* významného českého skladatele, působícího ve druhé polovině 18. století v Itálii, Josefa Myslivečka (libreto Vittorio Amedeo Cigna-Santi) premiérova-

a po jídle myje, a když je jednou o ručník utře, potom se oň více neutírá a z které nádoby jednou jí, více ji před něho s jídlem nestavějí, než všecko, aby znovu uděláno a ukováno bylo. Čtrnáctkrát se každého dne v jiné a jiné roucho obleče a potomně již se více v žádné neoděje.“²⁹

Dílo Jeana de Léryho poslední z uvedené trojice, jež bylo také relativně velmi brzy přeloženo do češtiny (1590) bývá považováno za jakousi „prehistorickou“ antropologickou monografii.³⁰ Po pravdě řečeno, za skutečným počátkem antropologických terénních výzkumů, nestojí uznávání badatelé jako Franz Boas či Bronislaw Malinowski, nýbrž generace jezuitských misionářů, zvláště těch, kteří působili v Latinské Americe a v Kanadě v 17. a 18. století. V prvním případě svoji nezastupitelnou roli sehráli i jezuitští misionáři z České provincie, jako například Josef Neumann, Václav Linck, Ignác Tirsch ad., v případě druhém to byli Francouzi Paul Le Jeune, Jacques Marquette a zejména Joseph Lafitau. Výsledky jejich práce byly otiskovány ve výročních jezuitských zprávách (*litterae annuae*), ale najdeme je rovněž v jejich kronikách³¹ i soukromé a oficiální korespondenci.³²

Vraťme se však k J. de Lérymu. Ten se ve svém díle nejdříve soustřeďuje na popsaní fyzických charakteristik domorodců a zaměřuje svoji pozornost také na způsoby zdobení jejich těl (kap. 8). V dalších částech knihy líčí „techniky“ indiánského válčení, popisuje zbraně a věnuje velkou pozornost tomu, jak tupíjští válečníci zacházejí se zajatci (kap. 14). Podává podrobný obraz obřadů zabíjení nepřátel padlých do zajetí a jejich rituálního pojídání (kap. 15). Jak upozorňuje B. Horák³³, je tato pasáž psána s jistým propagandistickým záměrem, který se projevuje především v závěru zmíněné kapitoly, kde autor sestavil jakési „dějiny lidských ukrutností“, v nichž uvádí příklady z historie židovské, turecké a také z náboženských bojů francouzských. Těmito dějinnými příběhy omlouvá ukrutnost „pohanských“ domorodců, jejichž kaniibalismus — se podle něho — nevyrovná excesům spáchaným především v období náboženských válek. V podobném duchu se vyjadřují oba překladatelé v úvodní dedikaci knihy věnované Bohuchvalovi Berkovi z Dubé. „Jestliž věc hrozná lidí zabíjeti,

nou ve Florencii v roce 1771 a konečně i dílo na stejné libreto Nicolò Antonia Zingarelliho (premiéra, Neapol 1781). Podrobněji viz BLAHYNKA, M. *Exotizmus v opere*, Bratislava 2002.

29 (CORTÉS, H.) O tom velikomocném a vzácném městě Temixtytam slove a o obyčejích okolních té země a o jich víře zpráva Ferdynanda Kortezya Jeho Velebnosti Císařské učiněna, Zikmund z Púchova, *Kosmografie česká*, Praha 1554, fol. CXIIa.

30 V českém kontextu takto dílo Léryho poprvé zhodnotil HORÁK, B. ve studii *Cestopis Léryho a jeho český překlad* v již zmíněné edici z roku 1957 na s. 11–12. B. Horák také upozornil na úvahu GAFFARELA, P. *Histoire du Brésil Français*, Paris 1878, s. 207 ad. a CLERKA, Ch. (úvod k pařížskému vydání Léryho cestopisu z roku 1927, s. 26) o Léryho cestopise jako jednoho z pramenů filozofického rozvažování Michele de Montaigne.

31 NEUMANN, J. *Historia de las Sublevaciones Indias en la Tarahumara*, Praha 1994.

32 GONZÁLEZ RODRÍGUEZ, L. *Etnología y Misión en la Pimería Alta 1715–1740*, México 1977; LACOUTURE, J. *Jésuites: Une multibiographie. 1. Les Conquistadors, 2. Les Revenants*, Paris 1991; KAŠPAR, O. *Los Jesuitas Checos en la Nueva España*, México 1991; DAVIES, M. W. *Anthropology*, London 2002; ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, Praha 2002, ad.

33 HORÁK, B. *Cestopis Léryho a jeho český překlad*, Praha 1957, s. 12.

maso lidské péci a jísti; avšak zdaž méně hroznější věc jest lidi pobožné bídne ssužovati, s nimi se mučiti a katovati a trápiti, chudé a nuzné sirotky a vdovy ssužovati a jim chléb jejich krvavě dobytej jakožka z rukou vydíratí? Avšak že všechny tyto věci v nynějším našem bídém světě volný průchod mají a zjevně se konají, kdo toho nevidí? Ó jak mnoho takových lidojedců, chudých, bídých a pobožných trapičů má naše tato Europa, ba co dím Europa, vlastní naše tato vlast, česká země.“³⁴

Z rodinných vztahů zaujala Léryho zejména instituce manželství. Na evropského čtenáře, českého pochopitelně nevyjímaje, nutně musel jako kuriózní zapůsobit fakt, že konečné řešení cizoložství ženy bylo vloženo do rukou jejího muže, narozdíl od Evropy, kde se toho ujímala oficiální moc, jež cizoložnici ženu trestala veřejnou pohanou (*pranýř*) a někdy i fyzickou stigmatizací. Horší trest čekal ženu, jež se dopustila zmíněného „zločinu“, ale navíc zabila své dítě, „aby zakryla svou hanbu“, jak se lze dočíst v dobových rozsudcích. Ta byla popravena a srdce jí obvykle prokláli dubovým kolíkem, aby se neproměnila ve *vampýra*.³⁵ „... o Amerikánských manželstvích známo býti má, píše Léry, že žen nevěrných a cizoložnic tak velice nenávidí brasiliensští, že samým přirozeným zákonem vedeni jsouce ženu cizoložnou v moc muži jejímu, aby s ní, což chce, činiti mohl, dávají a na svobodě jemu toho, chce-li ji zabiti, buď s velikou hanbou a potupou její propustiti, zanechávají. ...Vdané však velice se pilně šetří, aby v té částce nehřešily, neb by sic jináče upadly v pokutu tu, že by buď sežrány buď s hanbou od manželů vyhnány býti musely.“³⁶

Popis porodu dítěte a aktivní účast muže při něm zcela jasně odkazuje k — mnohem později popsanému — obyčeji *kuvada*, kdy, mimo jiné, „otec je chápán jako účastník porodu dítěte“.³⁷ „Já a jiný Francouz do vsi jedné sme se zahodili, kdež o půlnoci veliký krík ženský slyšíce sme vstali, domnívajíce se nejináč, než že ji ta šelma janouare³⁸ popadla, na retuň³⁹ sme přiběhli, kdež ženu rodičí sme našli, při níž muž povinnost báby, kteráž při porodu sloužívá vykonával. Ten nejprve dětátko na lokty vzav, zubama mu pupek přehryzl a nos podle obyčeje jejich, kterýž se i u jiných tam okolních zachovává, jemu ztlačil. Nebo oni krásu a pěknost dítěte v splasknutí nosu pokládají. Naproti zvyku a obyčeji bab našich, kteréž, jakž se dětátko narodí, aby tím slušnější bylo, jemu jej povytahovati obyčej mají. Hned pak, jakž dětátko to se narodilo a na svět přišlo, umýváno a barvami červenou a černou od otce malováno a naštrejchováno bylo. Narozené potom a tak umyté a omalované beze všeho jej vázání a do plének obalování do toho lože zavěšujícího položeno jest.“⁴⁰

I J. de Léry nám přináší jednu velmi zajímavou pasáž zabývající se hygienou dítěte a hygienou vůbec. „Přidám pak i toto o amerikánských dítkách, že ačkolí matky jejich žádných plének nemají a listů (jichž sic hojně dosti a nazbyt mají) k tomu neužívají, avšak třískami dřevěnými čistotně zadky jejich utírají, takže vší nečistoty vždycky

34 DE LÉRY, J. *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove*, Praha 1957, s. 54.

35 ŠINDELÁŘ, V. *Cesta na popraviště*, Praha 1997, zde (na s. 291) i další literatura k tématu.

36 VRHEL, F. *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*, Brno 2002, s. 64.

37 Zkomolenina slova *jaguár* (*Panthera onca*).

38 Staročeský výraz pro pomoc.

39 DE LÉRY, J. *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove*, Praha 1957, s. 275.

40 *Ibid.* s. 276.

prázdné jsou. Starší také téhož způsobu užívají, o nichž (zabráv se již teď i k té nevonné materii) vidí se mi, jak se přitom chovají, připomenouti. Zvykli pak oni v chalupách močiti, avšak žádný smrad odtud nepochází, ačkolí velmi často v nich oheň a téměř jeden po druhým zaněcují a místo dlážení pískem chalupy nanesené mají. Ale když jim koli potřeba vyprázdnění a polehčení střev a žaludka nastane, tedy daleko od svých chalup k tomu odcházejí a tam svou potřebu krom lidí spravovati obyčej mají.⁴¹

Česká verze Léryho spisu se může pochlubit také jedním prvenstvím patřícím spíše do dějin lingvistiky nebo etno-lingvistiky, přináší totiž první „česko-indiánský“ slovníček a úryvky z konverzace mezi Francouzem a Indiánem Tupí.⁴² „Rozmlouvání tou řečí, kteréž se užívá od obyvatelův Brasilienských, Tououpinambulciů, Tououpinenguin, brasilijsky a česky sepsané. — Brasilijský. — Francouz. — B. Ere ioubé? Cos přišel? — F. Pa aiout. Takt jest přišel jsem. — B. Teh, auge ný po. Nu dobře jest. Mara pé — déré? Jak ti říkají? — F. Lery oussou: velký hlemejšď mořský. — B. Eré — iacasso — pienc? Cos vlasti zanechal, aby potom zde bydlil? — F. Pá. Tak jest. — B. Eori — decretani ouani repiac. Podiž sem tedy a podívej se na místo obydlí tvého. — F. Auge bé. Dobře jest.“⁴³

Dá se říci, že v podobném duchu jsou konstruovány pozdější gramatiky, slovníčky a konverzace indiánských jazyků pocházející z per zejména františkánů a jezuitů. A stejným způsobem pracoval na konci 18. století i první novověký badatel z českých zemí v Latinské Americe Tadeáš Haenke, jak to dokládají jeho dodnes v archívu Královské botanické zahrady v Madridu dochované „minislovníčky“ indiánských jazyků.⁴⁴

Závěrem můžeme konstatovat, že všechna tři sledovaná česká díla 16. století zabývající se z různého pohledu realitou Nového světa měla českému čtenáři co nabídnout z hlediska „kuriózního“ a „exotického“. Snažili jsme se podrobněji upozornit alespoň na některé vybrané aspekty spíše z oblasti rodinných a sociálních vztahů, na fenomény sociálně-kulturní apod. Stranou jsme ponechali prosté popisy nové reality (např. tenochtitlánského tržiště, Moctezumových zahrad v Kosmografii České, apod.) Vzhledem k tomu, že předcházející výzkumy⁴⁵ dostatečně prokázaly, že námi rozebíraná literatura (v mnoha případech rozhojněna a doplněna další literaturou cizojazyčnou) se často vyskytovala nejen ve šlechtických a církevních knihovnách,

41 Ibid. s. 279.

42 O indiánských jazycích se později pochvalně zmiňuje i Jan Amos Komenský, který ve svém díle *Linguarum Methodus novissima* píše: „Ba připomínám i mexickou řeč zrozenou uprostřed barbarské země Američanů, která si zaslouží tolik chvály, že může uhlazeností soutěžit s řečí latinskou nebo řeckou. Avšak i kuskánštinu nebo-li řeč Inků v Peru Acosta velmi chválí“. (KAŠPAR, O. Komenský a Latinská Amerika, *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*, Praha 1990, s. 329–333.)

43 DE LÉRY, J. *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia love*, Praha 1957, s. 305–306.

44 KAŠPAR, O. *Manuscriptos posthumos de Tadeo Haenke en Real Jardín Botánico en Madrid*, *Archív Orientální*, 1, 1989, s. 66–68.

45 KAŠPAR, O. — VOIT, P. Literatura o Novém světě v předbělohorských knižních fondech Čech a Moravy se zvláštním zřetelem k Olomouci, *Zprávy Krajského vlastivědného ústavu muzejního v Olomouci*, 214, 1981, s. 21–28; KAŠPAR, O. — PEŠEK, J. Zprávy o Novém světě v knihovnách pražských měšťanů předbělohorského období, *Pražský sborník historický* 21, 1988, 5–15. ad.

ale i v bibliotékách měšťanských, dostal se tak Nový svět jako exotická kuriozita nesporně do povědomí širokých vrstev obyvatelstva Českého království a jeho různě transponovaný obraz se stal nedílnou součástí představ českého člověka o vzdáleném zámořském světě.

THE NEW WORLD IN CZECH LITERATURE OF 16TH CENTURY

The fact that America as an exotic curiosity formed an important part of Czech knowledge of the near and more distant world of the period is illustrated on particular examples of three Czech 16th century works dealing with the *New World* and its inhabitants — Mikuláš Bakalář's work *On the New World* (1506), *Czech Cosmography* by Zikmund of Púchov (1554), and the Czech translation of the work *History of the Voyage to America, Called Also Brasilia* by Jean de Léry (1590). The article is complemented by a rich bibliography referring to particular individual phenomena.